IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 02 May 2026

MUROJAAT SHAKLLARINING O‘XSHASH VA FARQLI JIHATLARI: ARAB VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA

Nomozov Abdiaziz Mustaqimovich

Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil izlanuvchisi

+998946189290

abduaziznomozov1990@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllarining lingvistik hamda pragmatik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ikki tilda qo‘llaniladigan murojaat birliklarining shakliy va ma’noviy jihatlari o‘rganildi. Shuningdek, murojaat shakllarining ijtimoiy munosabatlar, madaniyat va nutq odobi bilan bog‘liqligi yoritildi. Tadqiqot natijalari arab tilida murojaat shakllarining ko‘proq ijtimoiy maqom va hurmat darajasiga asoslanishi, ingliz tilida esa soddaroq va kommunikativ qulaylikka yo‘naltirilganligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: murojaat shakllari, arab tili, ingliz tili, pragmatika, nutq madaniyati, kommunikativ birlik, lingvistik tahlil, qiyosiy tilshunoslik.

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ лингвистических и прагматических особенностей форм обращения в арабском и английском языках. В исследовании рассмотрены формальные и семантические аспекты единиц обращения, используемых в обоих языках. Также проливается свет на взаимосвязь между формами обращения и социальными отношениями, культурой и этикетом речи. Результаты исследования показали, что формы обращения в арабском языке в большей степени основаны на социальном статусе и уважении, в то время как в английском языке они проще и более коммуникативно ориентированы.

Ключевые слова: формы обращения, арабский язык, английский язык, прагматика, культура речи, коммуникативная единица, лингвистический анализ, сравнительная лингвистика.

Abstract: This article provides a comparative analysis of the linguistic and pragmatic features of address forms in Arabic and English. The study examined the formal and semantic aspects of address units used in both languages. It also shed light on the relationship between address forms and social relations, culture, and speech etiquette. The results of the study showed that address forms in Arabic are more based on social status and respect, while in English they are simpler and more communicatively oriented.

Keywords: address forms, Arabic, English, pragmatics, speech culture, communicative unit, linguistic analysis, comparative linguistics.

Kirish

Til insoniyat jamiyatining eng muhim kommunikativ vositalaridan biri bo‘lib, u nafaqat axborot almashish, balki insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vazifasini ham bajaradi. Har bir xalqning milliy madaniyati, urf-odati va dunyoqarashi til orqali namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, murojaat shakllari insonlarning o‘zaro munosabati, hurmat darajasi, ijtimoiy mavqei va nutq madaniyatini ifodalovchi muhim lingvistik birliklardan biri hisoblanadi.

Murojaat shakllari muloqot jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, ular orqali suhbatdoshga bo‘lgan munosabat, yaqinlik yoki masofa ifodalanadi. Tilshunoslikda murojaat birliklari pragmatika, sotsiolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik doirasida keng tadqiq qilinadi. Chunki murojaat shakllari oddiy grammatik birlik emas, balki muayyan xalqning madaniy qadriyatlari va kommunikativ xulq-atvorini aks ettiruvchi vosita hisoblanadi.

Bugungi globallashuv davrida turli xalqlar va madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalar tobora kengayib bormoqda. Bu esa xorijiy tillarni o‘rganishda nafaqat grammatik va leksik bilimlarni, balki kommunikativ hamda pragmatik kompetensiyalarni ham egallash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Xususan, murojaat shakllarini noto‘g‘ri qo‘llash madaniy va kommunikativ tushunmovchiliklarga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois turli tillardagi murojaat birliklarini qiyosiy o‘rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Arab va ingliz tillari dunyoda keng tarqalgan xalqaro tillar sirasiga kiradi. Ushbu tillar nafaqat lingvistik jihatdan, balki tarixiy va madaniy xususiyatlari bilan ham bir-biridan farqlanadi. Arab tilida murojaat shakllari asosan hurmat, diniy qadriyat va ijtimoiy mavqeni ifodalashga xizmat qiladi. Bu tilda insonning yoshi, oilaviy holati, kasbi va jamiyatdagi o‘rni murojaat birliklarida yaqqol aks etadi. Masalan, “يا أستاذ” (ya ustoz), “يا شيخ” (ya shayx), “سيدي” (sayyidiy) kabi birliklar hurmat va ehtirom ma’nolarini bildiradi.

Ingliz tilida esa murojaat shakllari nisbatan soddaroq va ixcham tizimga ega. Ushbu tilda kommunikativ qulaylik va tenglik tamoyili ustunlik qiladi. “Mr.”, “Mrs.”, “Sir”, “Dear” kabi murojaat birliklari rasmiy muloqotda keng qo‘llansa-da, kundalik suhbatlarda ism orqali murojaat qilish odatiy hol hisoblanadi. Bu esa ingliz tilida demokratik munosabatlarning kuchli ekanligini ko‘rsatadi.

Murojaat shakllarining qiyosiy tahlili turli xalqlarning nutq madaniyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu bilan birga, bunday tadqiqotlar tarjimashunoslik, pragmatika va xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi uchun ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllarining lingvistik hamda pragmatik xususiyatlarini aniqlash, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini ochib berish bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari til o‘rganuvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, madaniyatlararo muloqotni takomillashtirish hamda nutq madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllarining o‘xshash hamda farqli jihatlarini aniqlash maqsadida qiyosiy tilshunoslik, pragmatika va sotsiolingvistika yondashuvlariga asoslanildi. Tadqiqotning metodologik asosini til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni o‘rganishga qaratilgan lingvomadaniy nazariyalar tashkil etdi.

Tadqiqot davomida murojaat shakllarining grammatik tuzilishi, semantik ma’nosi, kommunikativ vazifasi hamda ijtimoiy qo‘llanish xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, ikki tilda murojaat birliklarining rasmiy va norasmiy nutqdagi o‘rni ham qiyosiy jihatdan o‘rganildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

— Qiyosiy-tahliliy metod yordamida arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllarining umumiy va farqli tomonlari aniqlashtirildi. Ushbu metod orqali murojaat birliklarining lingvistik shakli, uslubiy xususiyatlari hamda kommunikativ vazifalari solishtirildi.

— Lingvistik kuzatish metodi asosida badiiy adabiyotlar, ommaviy axborot vositalari, dialogik matnlar va kundalik muloqot namunalaridagi murojaat birliklari tahlil qilindi. Bu usul murojaat shakllarining real kommunikativ muhitdagi qo‘llanilishini aniqlash imkonini berdi.

— Pragmatik tahlil metodi orqali murojaat birliklarining nutq vaziyatiga ta’siri, suhbatdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy masofa va hurmat darajasini ifodalashdagi roli o‘rganildi. Tadqiqotda murojaat shakllarining kommunikativ maqsadga muvofiqligi alohida e’tiborga olindi.

— Sotsiolingvistik metod yordamida murojaat shakllarining yosh, jins, kasb va ijtimoiy mavqe

bilan bog‘liqligi tahlil qilindi. Ushbu metod orqali til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar o‘rganildi.
— Tavsifiy metod asosida murojaat shakllarining grammatik va semantik xususiyatlari izohlandi hamda tizimlashtirildi.
Tadqiqot materiallari sifatida arab va ingliz tillaridagi badiiy asarlar, ilmiy manbalar, dialogik nutq namunalaridan foydalanildi. Xususan, arab tilidagi diniy va rasmiy matnlardagi murojaat birliklari hamda ingliz tilidagi rasmiy yozishmalar va kundalik suhbatlarda uchraydigan murojaat shakllari tahlil qilindi.
Tahlil jarayonida quyidagi murojaat birliklari asosiy obyekt sifatida tanlab olindi:
— arab tilida: “يا” (ya), “سيدي” (sayyidiy), “أستاذ” (ustoz), “شيخ” (shayx), “أخي” (birodarim)
— ingliz tilida: “Mr.”, “Mrs.”, “Miss”, “Sir”, “Madam”, “Dear”
Shuningdek, tadqiqot davomida murojaat shakllarining quyidagi mezonlar asosida o‘rganilishi amalga oshirildi:
— hurmat darajasini ifodalashi
— rasmiy va norasmiy uslubdagi qo‘llanishi
— kommunikativ vaziyatga mosligi
— madaniy va milliy xususiyatlarni aks ettirishi
— emotsional-ekspressiv ma’noni ifodalashi

Tadqiqotda murojaat birliklarining lingvomadaniy xususiyatlariga ham alohida e’tibor qaratildi. Chunki har bir tilning murojaat tizimi shu xalqning mentaliteti, urf-odati va nutq madaniyati bilan chambarchas bog‘liqdir.
Umuman olganda, qo‘llanilgan metodlar arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllarini har tomonlama ilmiy tahlil qilish, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash hamda kommunikativ ahamiyatini yoritish imkonini berdi.

Natijalar

Tadqiqot jarayonida arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllari qiyosiy jihatdan tahlil qilinib, ularning lingvistik, pragmatik hamda sotsiomadaniy xususiyatlari aniqlandi. Olingan natijalar murojaat birliklari har ikki tilda muhim kommunikativ vosita ekanligini ko‘rsatdi.

Tahlillar davomida murojaat shakllarining qo‘llanishi til egalarining milliy mentaliteti, ijtimoiy munosabatlari va madaniy qadriyatlari bilan bevosita bog‘liqligi kuzatildi.
Tadqiqot natijalariga ko‘ra, arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllarining o‘xshash jihatlari quyidagilardan iborat:
— har ikki tilda murojaat birliklari suhbatdoshga e’tibor va hurmat ifodalash vositasi hisoblanadi
— murojaat shakllari kommunikativ vaziyat va nutq uslubiga qarab tanlanadi
— rasmiy va norasmiy murojaat birliklari mavjud
— yosh, ijtimoiy mavqe va kasb murojaat shaklining tanlanishiga ta’sir qiladi
— murojaat birliklari nutqning emotsional ta’sirchanligini oshiradi
Shuningdek, tadqiqot davomida arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllari o‘rtasida sezilarli farqlar mavjudligi ham aniqlandi.
Arab tilidagi murojaat shakllarining asosiy xususiyatlari:
— hurmat va ehtirom darajasi kuchli ifodalanadi
— diniy va milliy qadriyatlar murojaat birliklarida yaqqol namoyon bo‘ladi
— murojaat shakllari ko‘pincha emotsional-ekspressiv ma’noga ega bo‘ladi
— oilaviy va qarindoshlik munosabatlari alohida ahamiyat kasb etadi
— rasmiy nutqda ijtimoiy mavqe aniq ifodalanadi

Masalan, arab tilidagi “يا شيخ” (ya shayx), “سيدي” (sayyidiy), “يا أخي” (ya akhiy) kabi murojaat birliklari suhbatdoshga bo‘lgan hurmat va yaqinlikni ifodalashda faol qo‘llanilishi kuzatildi.
Ingliz tilidagi murojaat shakllarining asosiy xususiyatlari esa quyidagicha aniqlandi:

— murojaat tizimi nisbatan sodda va ixcham
— kommunikativ qulaylik va tenglik tamoyili ustunlik qiladi
— kundalik muloqotda ism orqali murojaat qilish keng tarqalgan
— rasmiy nutqda standart murojaat birliklari faol qo‘llanadi
— emotsional ifodadan ko‘ra kommunikativ aniqlik muhimroq hisoblanadi
Masalan, “Mr.”, “Mrs.”, “Sir”, “Madam”, “Dear” kabi birliklarning asosan rasmiy va yarim rasmiy vaziyatlarda qo‘llanishi aniqlandi.
Tahlillar natijasida yana quyidagi holatlar kuzatildi:
— arab tilida murojaat shakllari ko‘proq kollektiv madaniyat ta’sirida shakllangan
— ingliz tilida individualizm va erkin muloqot unsurlari kuchliroq namoyon bo‘ladi
— arab tilida suhbatdoshning maqomi va yoshi murojaat shakliga sezilarli ta’sir qiladi
— ingliz tilida esa norasmiy muloqotda ijtimoiy masofa nisbatan qisqaradi

Bundan tashqari, murojaat shakllarining tarjima jarayonida ham muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Chunki ayrim arabcha murojaat birliklarining ingliz tilida to‘liq pragmatik ekvivalenti mavjud emasligi kuzatildi. Bu esa tarjimada lingvomadaniy moslashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, murojaat shakllari nafaqat til birliklari, balki xalqning madaniyati, kommunikativ xulqi va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi muhim pragmatik vosita hisoblanadi.
Umuman olganda, olib borilgan qiyosiy tahlil arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllarining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi hamda ularning til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqligini tasdiqladi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllari tilning nafaqat grammatik tizimi, balki xalqning madaniyati, mentaliteti va ijtimoiy munosabatlari bilan ham chambarchas bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Murojaat birliklari orqali suhbatdoshga bo‘lgan hurmat, yaqinlik, ijtimoiy masofa va kommunikativ maqsad ifodalanishi aniqlandi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, arab tilida murojaat shakllari kengroq va murakkabroq tizimni tashkil etadi. Bu holat arab jamiyatida hurmat, ijtimoiy mavqe va diniy qadriyatlarga katta ahamiyat berilishi bilan izohlanadi. Arab tilida insonning yoshi, maqomi, oilaviy o‘rni va diniy mavqei murojaat shakllarida aniq aks etadi. Ayniqsa, “سيدي” (sayyidiy), “شيخ” (shayx), “أستاذ” (ustoz) kabi birliklar orqali yuqori darajadagi ehtirom ifodalanadi.

Ingliz tilida esa murojaat shakllarining nisbatan soddaligi va ixchamligi kuzatildi. Bu holat ingliz tilida kommunikativ tenglik va erkin muloqot tamoyillarining ustunligi bilan bog‘liq. Kundalik suhbatlarda insonlarga ism orqali murojaat qilishning keng tarqalganligi ijtimoiy masofaning qisqarishiga xizmat qiladi.
Muhokama davomida quyidagi muhim jihatlar aniqlandi:
— murojaat shakllari milliy mentalitetning muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi
— til va madaniyat o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud
— murojaat birliklari pragmatik ma’noni ifodalovchi vosita sifatida xizmat qiladi
— kommunikativ vaziyat murojaat shaklining tanlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi
— ijtimoiy mavqe va yosh omili arab tilida kuchliroq namoyon bo‘ladi

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, arab tilida murojaat shakllari emotsional-ekspressiv xususiyatga ko‘proq ega. Ingliz tilida esa pragmatik aniqlik va kommunikativ qulaylik ustunlik qiladi. Bu farq ikki xalqning tarixiy va madaniy rivojlanish xususiyatlari bilan bog‘liqdir.

Muhokama davomida tarjimashunoslik nuqtai nazaridan ham muhim holatlar aniqlandi. Ayrim arabcha murojaat birliklarining ingliz tilida to‘liq semantik va pragmatik muqobili mavjud emasligi tarjimada muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli tarjima jarayonida

lingvomadaniy moslashtirish va pragmatik ekvivalentlikni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida murojaat shakllarini chuqur o‘rganish zarurligi ham qayd etildi. Chunki til o‘rganuvchi grammatik qoidalarni bilishi bilan birga, kommunikativ vaziyatga mos murojaat birliklarini ham to‘g‘ri qo‘llay olishi kerak.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari murojaat shakllarining til tizimidagi muhim pragmatik birlik ekanligini hamda ular orqali xalqning kommunikativ madaniyati namoyon bo‘lishini tasdiqladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari asosida arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllari o‘ziga xos lingvistik, pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi. Har ikki tilda murojaat birliklari kommunikativ jarayonning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular suhbatdoshga bo‘lgan munosabatni ifodalash vazifasini bajaradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, arab tilida murojaat shakllari murakkabroq tizimga ega bo‘lib, unda ijtimoiy mavqe va hurmat darajasi aniq ifodalanadi. Ingliz tilida esa murojaat birliklari qisqa va universal xarakterga ega bo‘lib, kundalik muloqotda keng qo‘llaniladi.

Tadqiqot asosida yana quyidagi ilmiy-amaliy xulosalar chiqarildi:

— murojaat shakllarini o‘rganish pragmatik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi

— lingvomadaniy yondashuv xorijiy tillarni samarali o‘qitishda muhim ahamiyatga ega

— tarjima jarayonida murojaat birliklarining pragmatik xususiyatlarini hisobga olish zarur

— turli tillardagi murojaat shakllarini qiyosiy o‘rganish madaniyatlararo muloqotni rivojlantiradi

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari murojaat shakllarining til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni yoritishda muhim vosita ekanligini ko‘rsatdi. Chunki murojaat birliklari orqali insonlarning o‘zaro hurmati, kommunikativ madaniyati va ijtimoiy qarashlari namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, arab va ingliz tillaridagi murojaat shakllarining qiyosiy tahlili tilshunoslik, pragmatika, tarjimashunoslik hamda xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi uchun muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
3. Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Routledge.
4. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
5. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
6. Wardhaugh, R. (2010). *An Introduction to Sociolinguistics*. Wiley-Blackwell.
7. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Pearson Education.
8. Hymes, D. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
9. Al-Athwary, A. A. H. (2017). *Arabic Sociolinguistics*. Sana’a University Press.
10. Versteegh, K. (2014). *The Arabic Language*. Edinburgh University Press.
11. Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. Penguin Books.
12. Ismatullayev, N. (2021). *Qiyosiy tilshunoslik asoslari*. Toshkent: Tafakkur nashriyoti.